

Dr. KOVÁCS LAJOS

EMLÉKBESZÉD

a Dávid Ferenc halála 400 éves évfordulója alkalmából
1979. augusztus 12-én tartott Zsinati Főtanács ülésén

A középkorból az újkorba való átmenet az emberiség szellemtörténetének egyik legradikálisabb, de egyben legcsodálatosabb korszaka. A keresztény középkor kultúrája, élet- és világszemlélete kifejezetten egyházi kultúra, egyházi élet- és világszemlélet volt, amely a földi étellel és a világ dolgaival szemben lényegében tagadó álláspontot foglalt el. Az egyház korlátlan hatalomként uralta a közösség és az egyén minden megnyilvánulását. Az egyének jogai, gondolatai, véleménye a szigorú egyházi kereten kívül nem lehettek.

És aztán, a 15. és 16. századokban, a középkor alkonyán hihetetlen lendülettel bekövetkezett egy döntő jelentőségű változás. Az európai lélek újjászületett. A normák és formák meginogtak; fokozatosan mind szélesebbre tárult az addig szűk határok közt nyögő világ. Mind üdébb, frissebb levegő áradt be a kitérult ajtókon és ablakokon a világ és az ember újrafelfedezése által.

Ennek a korszakalkotó változásnak a háttérében a reneszánsz, a humanizmus és a reformáció hatalmas szellemi mozgalmak állnak.

A reneszánsz, de főképpen a humanizmus fő jellegzetességei ezek voltak: menekülni vágyás a szellemi bilincsektől és mindenféle kötöttségtől; tiszta, őszinte sóvárgás egy tágabb, szélesebb világ után, ahol a tudás, az értelem és a szépség fényre ragyogja be az életet. E mozgalmak fő képviselői rendületlenül hittek abban, hogy a tudás és ismeret mind teljesebbé válásával lehetségessé válik egy boldogabb társadalom megvalósulása.

Dávid Ferenc sok tekintetben a humanizmus lelkületét hordozta magában, amelynek eszméi teológiai szemléletének alakulását erőteljesen befolyásolták.

Dávid Ferenc azonban mégis elsősorban mélyen vallásos, hívő lélek, a reformáció eszméinek öntudatos, bátor hirdetője volt. A reformáció a Bibliának a vallásos életbe való állításával és kizárólagos tekintélyre emelésével egyszerűbb és tisztább vallást akart teremteni. Ezért, a Biblia tanításainak alapján, az igazi keresztény életbe való visszatérés szükségességét hirdette.

Dávid Ferenc a reformációnak ezt az alaptételét meggyőződésünk szerint az összes reformátorok közül a legkövetkezetesebb módon valószínűsítette meg, egészen addig, amíg a humanista eszmék hordozójaként és a radikális reformáció hőseként, hitéért és meggyőződéséért életét kellett áldoznia.

Amint azt Varga Béla egyik tanulmányában nagyszerűen fejezte ki, mi „Dávid Ferenc gondolatmenetében és munkája eredményében a hamisítatlan protestantizmus valóban konstruktív szintézisét látjuk, amely a transzcendens elemnek az immanenssel való tökéletes harmóniáját profétai előrelátással megteremtette“.

Ma, ezen a történelmi évfordulón a tisztelet és nagyrabecsülés érzéseivel gondolunk az ókorból az újkorba való átmenet századainak kimagasló vallásos személyiségeire, a megismert igazság melletti rendíthetetlen hűség félelmet nem ismerő, bátor, öntudatos bizonyágtevőire, akik azt, amiben hittek, halálosan komoly, szent dolognak tartották, és azért életüket is szívesen kockára tették. A mindhalálig tartó hűségnek, a kimondott szóért és meggyőződésért utolsó leheletig való hősi helytállásnak klasszikus példái Husz János, Savonarola és Szervét Mihály, akik sok nagyszerű lelkületű társukkal lobogó máglyákon égtek el, Zwingli Ulrich, aki a csatateren esett el; Kálvin János, a reformáció egyik vezéralakja, vagy Luther Márton, akinek történelmi szavai a wormszi országgyűlésen méltóságteljesen hangzottak: „Itt állok, másként nem tehetek, Isten engem úgy segítjen.“ Ennek a nagyszerű, hősi világnak kiemelkedő alakja, a reformáció egyik legnagyobb erdélyi képviselője Dávid Ferenc volt.

Ezen az ünnepnapon tegyük fel az alábbi kérdéseket: a humanizmus és a reformáció mozgalmának történetében hol van a 400 évvel ezelőtt mártírhalált halt Dávid Ferencnek a helye? Van-e az ő szellemében megalkult és több mint 400 esztendő múltja visszatekintő unitárius egyháznak a ma hívő embere számára időszerű mondanivalója?

Annak ellenére, hogy az unitárius egyház története sajnos mind a mai napig még nincs megírva, a rendelkezésünkre álló adatok segítségével a feltett kérdésekre ma már tudunk választ adni. A 16. század végi, 17. és 18. századi unitárius irodalom rendkívüli szegényes időszakában ez lehetetlen volt, hiszen a több mint kétszáz esztendő alatt keletkezett írásokban Dávid Ferencnek még a neve is alig szerepel.

A 17. és 18. században mind nagyobb mértékben érvényesülő felvilágosodás szellemi mozgalma, amely a reneszánsz és humanizmus eszméit továbbfejlesztette és a tudományos gondolkodás fokozatos fejlődését eredményezte, természetesen erőteljes segítséget adott az unitárius hitfelfogás hordozóinak.

A 19. század aztán döntő jelentőségű változást jelentett az unitárius egyház számára. A szabadelvű szellem az élet minden területére behatolt, az egyéni szabadság elve mind nagyobb mértékben érvényre jutott, és megindulhatott a tudományos, független bibliakutatás. Az üldözés megszűnt, és az unitárius egyháznak végre alkalma nyílt arra, hogy hitfelfogását Dávid Ferenc szellemében újra megfogalmazza. Ebben a tekintetben nagy jelentősége volt az angol és amerikai unitárius testvérekkel való mind bensőségesebbé váló kapcsolatnak, amely tart mind a mai napig.

Az egyház öntudatra ébredésének első lényeges megnyilvánulása az 1868-ban, megalakulása 300. évfordulóján Tordán rendezett emlékszinat volt, amelyről a Keresztény Magvető ezeket írta: „Az utódok iránti kötelességünk leírni egy olyan ünnepélyt, hol egy hazai hitfelekezet, 300

év sanyarúságát felejtve, először fejezhette ki szívének örömét hangosan, tartózkodás nélkül.“ Az 1861-ben megindult és azóta csaknem rendszeresen megjelenő legrégebb erdélyi magyar egyházi folyóirat, a Keresztény Magvető 85 évfolyama, számos önállóan megjelent tanulmánnyal együtt, lehetővé tette a történelmi múlt és közelebbről Dávid Ferenc életműve rendszeres feltárását, fokozatos kiértékelését.

Melyek azok a döntő jelentőségű, Dávid Ferenc szellemét sugárzó jellegzetességek, melyek mind a mai napig időszerűeknek bizonyultak, és amelyek az unitárius egyház hit- és életfelfogását 400 esztendő múltán is alapvető módon befolyásolják?

Az első ilyen jellegzetesség Dávid Ferencnek a Bibliával való kapcsolata. Ő a humanista eszmék hatására, de a reformáció szellemében közeledett a Bibliához. Fő problémája az volt, hogy a Biblián keresztül hogyan juthatunk el az igazsághoz. Meg volt győződve arról, hogy a Szentkönyvben mindent meg lehet találni, amire egy vallásos embernek szüksége van. Senki kortársai közül a Bibliát nálánál jobban nem ismerte. Az akkori idők szellemének megfelelően tételei kifejtésénél vagy ellenfeivel való vitatkozásaiban bizonyítékai túlnyomó részét a Bibliából vette. A Szentkönyvet lelkiismerete mellett hite alapjának tekintette. Szerinte a Biblia lépten-nyomon az Atya és a Fiú közti különbséget tanítja. Bibliai idézetek egész sorával bizonyította, hogy az Atya a teremtő, a Fiú a teremtett; kettőjük között nincs egyenlőség és azonosság. A Dávid Ferenc által tanított egy Isten Jézus Krisztusnak az atyja; a benne való hit vezet az istenfiúság tudatára.

Dávid Ferenc inkább ösztönös megérzéssel, mint a bibliai szövegek történeti háttérének kielégítő ismeretével a 18. században meginduló és azóta mind a mai napig nagyszerű eredményeket felkutató tudományos bibliakutatás egyik előfutárává vált.

Dávid Ferenc életművének második lényeges jellegzetessége az 1568. január 6—13. napjain tartott tordai országgyűlés nagy jelentőségű végzése volt, amely korábbi, hasonló szellemű törvények folytatása- és megkoronázásaképpen a lelkiismereti és vallásszabadságot törvénybe iktatta, és amely, habár csak a bevett vallásokra vonatkozott és az akkori feudális viszonyok között a fejedelemség többségét képező román nép valóságát nem vette figyelembe, mégis örök dicsősége a felvilágosult gondolkozású fejedelemnek, János Zsigmondnak, Dávid Ferencnek és annak a nagyszerű humanista szellemnek, amely a 16. század izzó, szenvedélyes légkörében, annak ellenére, hogy a gyakorlatban megvalósulni nem is tudott, igazi jézusi lelkületről és magasrendű eszmeiségről tett bizonyosságot, és a ma nemében egyedülálló jelentőségűnek mondható.

Dávid Ferenc harmadik jellegzetessége az igazság utáni olthatatlan szomjúsága volt, amely ugyanakkor a mások nézeteivel szembeni türelmességgel és mérséklettel párosult. Erdemes ezzel kapcsolatban idéznünk a szabadelvű eszméiről ismert írónak, Szentimrei Jenőnek egy, a harmincas években az egyház egyik főtanácsi gyűlését kommentálva, a kolozsvári napilapok egyikében közölt vezércikkét, ahol többek közt ezeket olvashatjuk: „Ha Dávid Ferenc ma élne, kisebb gondja is nagyobb lenne annál, hogy erejét felekezeti villongásokra fordítsa. De éles szemét egy pillanatra se venné le az igazi ellenségről, aki az igazság keresésének útjába mesterséges akadályokat állít és holt betűkkel kíván erőt venni a szellem győzhetetlen fellegráin. Kísérjük csak figyelem-

mel Dávid Ferenc életének egymásra torlódó nagy háborúságait. Megtanulhatjuk tőle, hogy a legnehezebb helyzetekben se nyúlt a legkényelmesebb eszközökhöz, az erőszakhoz. Pedig nyúlhatott volna. Voltak évei, amikor valójában ő volt az úr Erdélyben, olyan befolyást tudott gyakorolni a fejedelem és a főemberek cselekedeteire. De neki az volt a legsúlyosabb fegyvere, hogy a puszta szellem erejével harcolt, s büszke öntudattal dobta messze magától az erőszaknak még a gondolatát is. A szelíd Jézus tanítványa volt ez a félelmetes bajvívó, aki a belátás, meggyőzés, megértetés harci eszközeinek használatában és az ebben állhatatlanságban mutatta meg igazi nagyságát.“

És végül Dávid Ferenc soha el nem múló, nagyszerű érdeme az, hogy évtizedek nehéz lelki vívódásai, értelmével, hitével és lelkiismeretével folytatott szüntelen küzdelmei után Isten legdrágább ajándékában részesült: megtalálta Jézust, az embert, és találkozott vele! A vallásos fejlődés egymásutáni szakaszain áthaladva, végre, élete legszentebb, legboldergabb élményeképpen hívő szemével és értelme világosságával meglátta Jézust, a názáreti embert, a magasztos egyistenhit és legmagasabbrendű erkölcsstan hirdetőjét, hordozóját és megvalósítóját, akihez nem imádkozunk, hanem akit követnünk kell; akinek lényege volt az Isten- és emberszeretet; aki egy eszményi világról, az Istenországa megvalósulásáról álmodott; aki életével és halálával példát adott a földi élet minél teljesebbé, minél tökéletesebbé, minél áldottabbá formálására, ahol nincs bosszúállás, gyűlölet, önzés, ellenségeskedés és rosszakarát, de van nap-sugár, összhang, megértés, békesség, jóság és megbocsátás, egyszóval szeretet, Istennek tetsző, jézustanítványhoz méltó, magasrendű élet.

Dávid Ferenc egész élete munkájával megmutatta a haladás, a fejlődés, az örök reformáció útját; kijelölte az irányt a jézusi evangélium minél teljesebb megismerésére, az evangéliumi tanítás társadalmi és kulturális vonatkozásainak a figyelembevételére és gyakorlatban való alkalmazására. Ezért van az, hogy országunk földjén és azon kívül, szerte a nagyvilágban az unitárius és haladó szellemű lelki közösségek, valamint az azokból kiemelkedő szellemi nagyságok évszázadokon át mindenütt az élen jártak minden társadalmi megmozdulásban, amely az emberség előhaladását, a rabszolgaságból való felszabadulását, a különböző színű népek közti ellentét megszüntetését, anyagi és szellemi gyarapodását, áldottabb életét szolgálta. Ez a szellem a humanizmusból és a reformációból egyaránt táplálkozott és táplálkozik ma is.

Egyházunk alapítójára halála 400 éves évfordulóján kegyeletes érzések közt emlékezve, megállapítjuk, hogy tanításai ma már sok vonatkozásban idejüket múlták; a ma unitarizmus minden ponton nem azonos azzal, amit ő vallott és hirdetett. Nem vesztette el azonban időszerűségét az a szellem, amely lényéből és életművéből felénk árad; ma is időszerűek a felsorolt jellegzetességek és alapelvek, melyek mind a mai napig az unitárius vallás hit- és erkölcsstanának lényegét tartalmazzák. Dávid Ferenc tanításainak szellemében, a jézusi evangélium fényénél hirdetjük, hogy a tudományos bibliakutatás eredményei alapján előttünk álló Biblia a mi számunkra is a gondviselő Atyában való diadalmas hitet és a felebarát feltétel nélküli szeretetszolgálatát követeli tőlünk. Isten imádása és az ember szolgálata egymástól el nem választható. Feltétlen kiindulópontunk Isten, de mindennapi életünkben a jézusi evangélium

szellemében fokozott érdeklődéssel fordulunk az ember, a felebarát felé. Függetlenül attól, hogy milyen bőrének a színe és melyik nemzethez vagy felekezethez tartozzék is, becsülnünk kell minden embertársunkban az emberi méltóságot, és a lelkiismereti és vallásszabadság Dávid Ferenc-i tanításaiból áradó szellemében mások hitfelfogása vagy tőlünk különböző életszemlélete iránt a türelem és a megértés lelkületét kell gyakorolnunk.

Az a szellem, amely Dávid Ferencet holtig tartó várfogsággal büntette és egyházunk életét évszázadokon át megkeserítette, ma már a múlté. Országunk alkotmánya biztosítja a lelkiismereti és vallásszabadságot és a 14 elismert vallásfelekezethez életjogát, minden állampolgárnak emberi méltóságát. Országunkban ma olyan, kölcsönös tiszteleten és szereteten alapuló testvéri együttműködés jellemzi egyházaink életét, ami régebben ismeretlen volt.

Ezen a boldog napon, amikor mi, egyházunk Zsinati Főtanácsának tagjai és ez a gyülekezet együtt ünnepel Világszervezetünk, unitárius és nem unitárius, de haladó szellemű, keresztény és nem keresztény, mintegy 20 millió, vallásos hívő embert képviselő vezetőivel, tegyük ünneplés tanúbizonyságot arról, hogy a humanizmus és az örök reformáció magasztos szellemében, Istenünket áhítatos, buzgó lélekkel imádva, öntudatos felelősségérzettel és szent hivatástudattal, egy akarattal, evangéliumi lelkülettel részt kívánunk venni minden olyan nemes kezdeményezésben és magasztos célkitűzésben, amely a népek, nemzetek és felekezetek egymás iránti békességének, megértésének és testvériségének minél teljesebb megvalósulását kívánja szolgálni az egész világon.

Erről az Istennek tetsző, a hívő ember előmenetelét és boldogságát megteremtő eszményi világról álmódott Dávid Ferenc is. Róla való emlékezésünk legyen áldott.

BINDER PÁL

DÁVID FERENC CSALÁDJA: A KOLOZSVÁRI HERTEL NEMZETSÉG

Az egyik legnevesebb erdélyi humanista és reformátor, az unitárius egyház megalapítója, Dávid Ferenc Kolozsvárt született. Ez a szellem-óriás valóságos vihart idézett elő a XVI. század egyházi gondolkodásában, s Miguel Serveto mellett a reformáció leghaladóbb szárnyát képviselte.

Dávid Ferenc származásának és nemzetségének kutatása nemcsak Kolozsvár múltjának jobb ismerete miatt fontos, de hasznára válhat az egyre inkább kibontakozó Dávid Ferenc-kutatások ügyének is. Az alábbiakban az első egyházfő családja, a kolozsvári *Hertel* nemzetség múltját szeretnénk feltárni, hogy kiegészíthessük a Dávid Ferenc még mindig igen hézagosan ismert életrajzát. Különösen a nagy reformátor származására és fiatalkorára vonatkozó adatok fontosak, hiszen egészen 1545-ig, addig, amíg neve felbukkan a brassói gimnázium, majd egy évre rá a wittenbergi egyetem anyakönyvében, nem maradtak róla írásos emlékek.

Jelen tanulmányunk célja azonban nem csupán az, hogy Dávid Ferenc életrajzát új adatokkal kiegészítsük, hanem inkább a családjára, testvérei és leszármazottjaira vonatkozó adatokat szeretnénk rendszerezni. Megkíséreljük összeállítani az egyházalapító családfáját, meghatározzuk, milyen társadalmi rétegből származott, és arra próbálunk rámutatni, hogy a családi kötődések mennyiben befolyásolhatták gondolkodásában, tetteiben. Felhasználtuk a Dávid Ferencre és Kolozsvárra vonatkozó irodalmat, kutattunk a kolozsvár-napocai városi levéltárban, tanulmányoztuk az Óvár-negyedi XVI. századi adófizetők jegyzékét és a század tanácsának jegyzőkönyveit 1557-től kezdve, Sepsiszentgyörgyön pedig átnéztük az ottani Állami Levéltárban őrzött, a kolozsvári tímár- és vargacéhre vonatkozó kiadatlan iratokat. Kutatásaink egyik célja az volt, hogy megkíséreljük megállapítani Dávid Ferenc szülőházának, illetve annak a teleknek a helyét, ahol születésekor családja lakott.

*

Christophor Sandius munkája (1684) óta többen foglalkoztak Dávid Ferenc személyével, az unitárius egyház alapítójának születési évével és családjával. Kezdvé Sandiustól¹ egészen századunk elejéig az egyháztörténelemben ismeretlen volt az a tény, hogy ő vezetéknevűként, Ferenc utóneve mellett, apja keresztnévét: Dávid-ot használta, Davidis, vagyis Dávid-fi értelemben, azonban a családneve *Hertel* volt. Ez vonatkozik a Dávid Ferenc első életrajzírójára, Jakab Elekre is. Pokoly József, Bor-